
NEBAIGTŲ SAKINIŲ METODAS JAUNESNIŲJŲ MOKSLEIVIŲ TYRIMUI IR AUKLĖJIMUI

Pranas Dereškevičius

Pedagoginis universitetas

Empirinė pedagogika, taikydama matavimo principus, bando tikrinti pedagoginius tikslus jų realumo ir funkcionalumo požiūriais bei įvairius tikslų siekimo būdus, įvertinti ugdytinių brandą, numatyti ugdymo rezultatus ir pan., tai yra tikrinti mokslo faktus bei jų įrodymo argumentus. Todėl empirinė pedagogika sėkmingai tiria tik tas ugdymo reiškinių pažinimo situacijas, kuriomis pavyksta pritaikyti matavimo principus.

Empiriniuose pedagoginiuose tyrimuose taikomi įvairūs tyrimo metodai, metodikos ir technikos. Jei metodas yra konceptualių ir instrumentinių veiksmų, turinčių bendrą tikslą ir vieną koncepciją, sistema, tai metodika yra metodo realizavimo būdas – duomenų rinkimo, jų registravimo procedūra, nurodanti visas tyrimo sąlygas ir atliekamų veiksmų (operacijų) eigą. Tyrimo techniką sudaro praktiniai veiksmai, kuriuos reguliuoja rūpestingai parengti nurodymai, padedantys gauti optimaliai teisingą informaciją, sužinoti nuomones, išaiškinti faktus. Norint gauti žinių apie tiriamųjų polinkius, nuostatas, asmenybės savybes, psichikos būsenas, procesus ir pan., naudojami tiesioginiai ir netiesioginiai tyrimo būdai (5).

Vienas iš netiesioginių papildomos informacijos apie vaikų santykius su suaugusiais, bendraamžiais ir jų aplinka gavimo būdų yra nebaigtų sakinių metodas. Tyrimo tikslas: išbandyti nebaigtų sakinių metodiką, tiriant V–VI klasių mokinių savitarpio santykius, požiūrį į mokyklą ir mokymąsi.

Metodo naudojimo dilemos

Nebaigtų sakinių metodika yra viena iš dažniausiai taikomų vertinant asmenybę ir nuostatas. Ir, kaip rašo psichologinių testų taisymo apžvalgoje B. Lubin, R. M. Larsen ir J. D. Matarazzo (8), nebaigtų sakinių technika yra viena iš dešimties dažniausiai vartojamų asmenybės, inteligencijos ir kitų savybių

tyrimo metodikų. Ši procedūra yra tokia populiarė todėl, jog gali atskleisti individo poreikių būklę, nuostatas, asmenybės dinamiką ir kt. Savo populiarumu psichologiniuose testuose ji yra trečia iš plačiausiai naudojamų projekcinių metodikų. Pedagogai ją vartoja, vertindami vaikų ir paauglių asmenybę ugdymo procese. Socialinių mokslų atstovai taiko nebaigtų sakinių metodą nuostatomis ir kitoms asmenybės savybėms vertinti.

Nebaigtų sakinių metodą sudaro tam tikraskiekis nebaigtų sakinių (sentence stems), kuriuos individas baigia žodžiu arba rašydamas. Pavyzdžiui, tokie sakiniai yra pateikti HSCT (Hart Sentence Completion Test for Children) Darell H. Hart'o (3, 245) metodikoje: Kai motina ir tėtis yra kartu, jie ...; Į kitų švelnumą aš ...; Gerai, kad mokykloje ...; Aš esu ...? Aš noriu ...; Mano motina mano, ...

Reakcijos į šiuos sakinius yra neapibrėžtos, jas nulemia tik individo nuostatos ir jausmai, kuriuos jam sužadina pateiktos užuominos. Tyrinėtojai ir praktikai jas analizuoja asmenybės ypatybių, nuostatų kaitos, mokinio pasitenkinimo klasėje, grupėje, aplinkoje ir kitais tyrimo tikslus atitinkančiais požūriais.

Seniai vyksta diskusijos, kokiai metodų grupei priskirti nebaigtų sakinių techniką: projekcinių, objektyvių ar pusiau projekcinių. Kempbel (Campbell) savo tipologijoje nebaigtų sakinių techniką linkęs priskirti labiau direktyviems nei prie nedirektyviems, nes čia tyrimo subjektai įtraukiami į apibrėžtas sąlygas. Rode (Rohde) ypač pabrėžia, kad metodas suteikia informacijos ne tik apie subjekto psichodinamines ir asmenybės charakteristikas, bet ir atskleidžia neįsisąmonintas asmenybės savybes (3). Tai padeda papildyti informaciją, gautą kitais projekciniais ir neprojekciniais būdais.

Karštai ginčijamasi ir dėl nebaigtų sakinių metodu gautų rodiklių vertinimo taškais ir jų skaičiavimo būdų. Pavyzdžiui, dėl neapibrėžtų reakcijų kryptių sunkiau sudaryti bendrą kelių nebaigtų sakinių testų skaičiavimo sistemos struktūrą. Daugelis nebaigtų sakinių testų nėra formaliai įvertinti, todėl negalima lyginti reakcijų į juos su standartiniais kriterijais. Praktiškai tyrinėtojai gautus duomenis sieja su kita informacija, gauta interviu, elgesio stebėjimo bei kitais metodais.

Paprastai analizuojant bet kurį reakcijos į nebaigtus sakinius aspektą, susirūpinimą kelia galimas tyrėjo šališkumas ir kitų duomenų šaltinių projekcijos įtaka. Pavyzdžiui, mokinio atsakymus gali paveikti bendra klasės nuotaka, artimesni draugai, mokytojo buvimas ir kt. Atsižvelgiant į šias dvejones,

kai vertinami mokinių atsakymai į nebaigtų sakinių testą, pastangos paprastai nukreipiamos į skaičių kriterijų ir kryptių, pagal kurias galima vertinti reakcijas, tai: (a) turinio tipai ir veikimo kryptys bei (b) kiek jie būdingi visiems tiriamiesiems (populiacijai).

Pagaliau, kaip teigia Anastazi (1), nebaigtų sakinių technikos psichoanalitinės galimybės susiduria su priešara tarp tyrinėtojų siekių, kad tradicinės matavimo priemonės būtų integruotos, ir pragmatinės praktikų naudos supratimo. Ši kontraversija simboliškai atspindi ir jau minėtus sunkumus, besisiekiančius su projekcinių technikų standartizavimu ir praktikų tendencija nebaigtų sakinių metodą naudoti atsietai nuo konteksto, kuriam jis buvo parengtas. Nepaisant visų minėtų sunkumų, šios asmenybės vertinimo, grupinių nuotaikų tyrimo technikos populiarumas nėra sumažėjęs.

Struktūra

Nebaigtų sakinių metodas pagrįstas keturiais svarbiausiais elementais: (a) tikslas, (b) forma, kuri apima teiginių struktūrą ir turinį, (c) instrukcija ir sakinių pabaigų sutvarkymu, (d) interpretacija. Šie pagrindiniai technikos elementai yra bendri visiems nebaigtų sakinių testams. Kiekvieno nebaigtų sakinių testo charakteristikų skirstymą pagal anksčiau minėtus keturis elementus pasirenka pats testo sudarytojas, atsakydamas sau į tokius klausimus:

1. Kas yra tyrimo objektas ir kokią informaciją testas turi suteikti apie jį?
2. Koks nebaigtų sakinių turinys ir struktūra bus taikomi šiai informacijai atskleisti?
3. Kokios testo naudojimo procedūros bus parengtos ir pateiktos tyrimo subjektams, baigiantiems sakinius?
4. Kaip subjektų reakcijos į sakinius gali būti analizuojamos, įvertinant ieškomos informacijos validumo ir individualaus subjekto supratimo atitikimą?

Remiantis bendrąja nebaigtų sakinių technikos metodologija (3, 255), reakcijos į nebaigtus sakinius analizuojamos ir interpretuojamos taikant vieną iš keturių sistemų arba jų kombinaciją:

1. Klinikinis kiekvieno klausimo testavimo rezultatų interpretavimas asmenybės psichodinamikos požiūriu.
2. Klausimų, kurie yra suskirstyti į kekes pagal iš anksto numatytas turinio sritis, testavimo rezultatų (sakinių Pabaigų) interpretavimas, sutelkiant pastangas suvokti tiriamojo nuostatas ir poreikius.

3. Kiekvieno teiginio ar grupės teiginių reitingas nustatomas pagal nesudėtingą skalę, paprastai negatyvus-pozityvus.

4. Teiginių ar teiginių kekių lyginimas pagal kriterijus, paremtas reakcijų turinio panašumais.

Šie keturi būdai atskleidžia skirtingus reiškinių interpretavimo, struktūros, aiškinimo aspektus ir laipsnius. Pavyzdžiui, klinikinis įvaizdis nukreipia į neįsisažmonintus ir teorinius procesus, o kokybinis ir kiekybinis požiūriai – labiau į reakcijos nuokrypio identifikavimą su populiacijos ar lokalaus pavyzdžio reikšme. Visi keturi interpretacijos atvejai suteikia informacijos pagal sakinių turinį ir struktūrą. Kai kurie tyrinėtojai, praktiškai siekdami garantuoti išsamesnę interpretaciją, taiko šių būdų kombinacijas.

Konstruodami nebaigtų sakinių tyrimo metodiką vaikų mokymosi motyvacijai ir savitarpio santykiams tirti, mes rėmėmės Darel H. Hart (3) pateikta vaiko aplinkos sandaros samprata: vaiko socialinį ir emocinį prisitaikymą lemia keturios vaiko pasaulio dimensijos – (a) šeimos aplinka, (b) socialinė aplinka, (c) mokyklos aplinka ir (d) vidinės sąlygos – paties vaiko savęs matymas, vertinimas ir priėmimas. Vertinimo sritys yra išorinė aplinka, tarpusavio santykiai ir savivoka.

Vaiko elgesys labiausiai suprantamas tiriant jo tarpusavio santykius ir jo santykių su kiekviena iš aplinkos dimensijų suvokimą. Ketvirtoji – vaiko savivoka – nustatoma tiriant vaiko poreikių orientacijas ir savęs vertinimą. Šių sričių įvertinimai atskleidžia vaiko santykius pagal minėtas keturias dimensijas, kurių analizė gali padėti suprasti ir vaiko mokymosi motyvacijos šaltinius.

Aptarti tyrimo klausimai rodo nebaigtų sakinių metodo galimybes ir atitinkamais kriterijais pagrįstą vertinimų sistemą. Kiekvieno sakinio papildymai, remiantis Darel H. Hart (3) metodologija, vertinami: neigiamas, neutralus, teigiamas. Kekės sudaro dimensiją.

Mes parengėme ir teikėme mokiniams nebaigtus sakinius, kurie sudarė tokias kekes: tėvai, bendraamžiai, mokykla, klasė, mokytojai, pamokos, mokymasis, praeitis, ateitis, poreikių orientacijos, savęs vertinimas, afektai.

Straipsnyje bendoma analizuoti tik tuos bendomojo tyrimo momentus, kurie tiesiogiai lietė vienuolikmečių-dvylikmečių tarpusavio santykius, jų požiūrio į mokyklą ir mokymąsi ypatumus. Mums rūpėjo išsiaiškinti, kaip mūsų pradėtus 52 sakinius suprato mokiniai, ribotas jų pasisakymų galimybes bei

interpretavimo sudėtingumą. Pateikiami pavyzdžiai neapima visų sakinių, kuriuos rašė mokiniai, o tik tuos, kurie liečia aptariamą ir jai artimą temą.

Berniukų ir mergaičių vertinimai

Iš klausimų, kuriuos bandėme ieškoti atsakymų, taikydami nebaigtų sakinių metodą, mums rūpėjo išsiaiškinti, kokie skirtumai yra tarp vienuolikmečių-dvylikmečių berniukų ir mergaičių draugų ir savęs vertinimo?

Pateikiame sakinio vertinimo pavyzdį:

Skalė: Draugų suvokimas

Nebaigtas sakiny (stema):   *Mano draugas ...*

Reakcija: Rolandas S., 5 kl. ... geras mokiny

Monika K. 5 kl. ... gyvena Vilniuje

Aidas B., 5 kl. ... yra Augustas, jis yra geras ir protingas berniukas

Andrius P., 6 kl. ... man patinka

Laura J., 6 kl. ... nemėgsta, kai jį įžeidžia.

Vetinimo kriterijai:

Teigiamas – geras, protingas, man patinka ir kt.

Neutralus – mokosi, dirba, gyvena ..., Robertas, Augustas, Laura ir t. t.

Neigiamas – iš 62 bandomajame tyrime dalyvavusių vaikų nė vienas nenurodė neigiamų savo draugo savybių.

Reitingas: Teigiamas – Rolandas S., Aidas B., Andrius P.

Neutralus – Monika K., Laura J.

Neigiamas – nėra.

Tirtų vienuolikmečių-dvylikmečių vaikų reakcijos į skalės „Draugų suvokimas“ sakinio „Mano draugas ...“ teiginį parodė, kad jų sąmonėje draugo vaizdinys yra tik teigiamas arba neutralus, nes visi, kurie yra neigiami, „negeri“ – nėra šio mokinio draugai. Tokie sakinio papildymai verčia manyti, kad šio teiginio formuluotė nėra tinkama tokiam požiūriui tirti, ją reiktų taisyti arba pakeisti kitu šį turinį atitinkančiu pasakymu. Kito priešingos prasmės sakinio pradžioje „Nepatinka žmonės, kurie ...“ papildymai atskleidė daug neigiamų bruožų, kurie būdingi šio amžiaus mokinių tarpusavio santykiams, tai: „Blogi, vagia, meluoja, keikiasi, mušasi, tyčiojasi, prasivardžiuoja, skundžia, tinginiai, pasipūtę, netvarkingi, nedraugiški, gąsdina, rūko, geria, išduoda...“.

Bendravimo poreikio užuomazgas rodo berniukų ir mergaičių tarpusavio santykių pokyčiai. Priešingos lyties atstovų savybės – draugiškumas, išradin-gumas, palankumas ir kt. – darosi labai reikšmingos ir vertinamos, tačiau šio amžiaus berniukai ir mergaitės jas vertina nevienodai.

Pateiksime penktos ir šeštos klasės berniukų ir mergaičių dviejų sakinių papildymų vertinimo suvestines.

I suvestinė. Sakinio „Manau, kad mergaitės ...“ papildymų pasiskirstymas

Vertinimas	Penkta klasė		Šešta klasė	
	B.	M.	B.	M.
Teigiamas	6	5	14	12
Neutralus	3	0	0	0
Neigiamas	6	5	2	7
	15	10	16	19

Mergaičių ir berniukų vertinimai penktoje klasėje pasiskirstė į teigiamus ir neigiamus vienodai (tai tikriausiai atsitiktinumas). Šeštoje klasėje berniukai dažniau palankiai vertino mergaites negu mergaitės juos. Abiejose – ir berniukų, ir mergaičių grupėse teigiamų vertinimų daugiau negu neigiamų. Paminėtina ir tai, kad neutraliai apie mergaites pasisakė tik trys penktos klasės berniukai, o šeštoje klasėje neutralių pasisakymų iš viso nebuvo. Tiek mergaitės, tiek berniukai vieni apie kitus pasisakė tik teigiamai arba neigiamai. Tai galėtų rodyti brendimo krizės užuomazgą, kategoriškų vertinimų, matymo tik „juoda ir balta“ pradžią, kai neutralūs berniukų ir mergaičių santykiai darosi abiem pusėms reikšmingi. O tai, kad šeštos klasės berniukai dažniau palankiai vertino mergaites nei juos mergaitės, galėtų rodyti anksčiau pradedantį kilti mergaičių kritiškumą berniukams.

II suvestinė. Sakinio „Manau, kad berniukai...“ papildymų pasiskirstymas

Vertinimas	Penkta klasė		Šešta klasė	
	B.	M.	B.	M.
Teigiamas	6	0	13	0
Neutralus	0	0	0	0
Neigiamas	9	11	4	19
	15	11	17	19

Analizuojant suvestinę, aiškėja, kad berniukų ir mergaičių požiūris į savo bendraklasius ir bendraamžius berniukus ryškiai skiriasi. Abiejų klasių mokiniai berniukus griežčiau vertina (nėra neutralių pasisakymų), o mergaitės ypač kritiškos savo bendraamžiams berniukams (nėra nė vieno jiems palankaus pasisakymo). Bendravimo, draugystės, grupavimosi poreikis berniukus, ypač šeštokus, nuteikė palankiau vertinti savo bendraklases. Tai rodo berniukų ir mergaičių brendimo raidos skirtumą: berniukų branda atsilieka nuo bendraamžių mergaičių brandos, todėl jos, baigdamos sakinius, dažniau berniukus vadina neprotینگais, išdykėliais, neklauzadomis, triukšmadariais ir panašiai, pačios pradėdamos dairytis į suaugesnius, dažnai vyresniųjų klasių mokinius. Šie lytinės brandos skirtumai atsispindi ir jų tarpusavio santykiuose, mergaitės išdrįsta apie savo bendraklasius berniukus pasakyti, jog jie „kvaili“ arba „neprotingi“. Tai galėtume suprasti ne kaip mergaičių priešišumą jiems, bet kad berniukų elgesys neatitinka mergaičių lūkesčių.

Santykių raida psichologijos požiūriu

Augant berniukų ir mergaičių santykiai palengva keičiasi. Jau keletą dešimtmečių amerikiečių išleistuose psichologijos vadovėliuose berniukų ir mergaičių tarpusavio santykiai dažniausiai iliustruojami A. Šeinfeldo (11, 437) piešiniais, kuriuose išraiškingai pavaizduotos septynios santykių tarp skirtingų lyčių asmenų brendimo raidos (iki pat jaunystės) stadijos. Jų esmė tokia:

1. Kūdikis iki trejų metų amžiaus yra suinteresuotas ir domisi tiktais patys savimi.

2. Ankstyvoje vaikystėje, nuo trejų iki 7–8 metų, berniukai ir mergaitės ieško vieni kitų draugystės nepriklausomai nuo lyties.

3. Tarp aštuonerių ir dešimties metų berniukai stengiasi būti tarp berniukų, o mergaitės linkusios žaisti su mergaitėmis.

4. Iš dešimties ir dvylikos metų vaikų grupės atsiranda santykių tarp abiejų lyčių atstovų priešiškumo.

5. Dvylikos-keturiolikos metų mergaitės pradeda domėtis berniukais ir stengiasi atkreipti į save jų dėmesį. Berniukai tuomet dar laikosi atokiau ir labiau vertina berniukų draugiją.

6. 14–16 amžiaus berniukai ima domėtis ir draugauti su mergaitėmis.

7. Tarp šešiolikmečių-septyniolikmečių prasideda draugystė poromis, abipusis domėjimasis darosi įprastas reiškinys.

Pradedant dešimtaisiais metais, jei ne anksčiau, pradeda didėti vaiko kritiškumas. Kritikuojami tėvai, kritikuojamas mokytojas ir mokykla. Tai artimos vaikų draugystės ir grupių formavimosi amžius. Draugo žodžiu lengviau patikima negu suaugusiojo. Seksualiniam brendimui prasidedant, kritika ir atžagarumas dar labiau padidėja. Tai poliarizacijos amžius“, – nurodo Justinas Pikūnas (10, 58–59).

Berniukų ir mergaičių tarpusavio santykių skirtumai atsiranda dėl to, kad mergaičių lytinė branda prasideda anksčiau nei berniukų. Amerikiečių psichologų pateikta schema, suprantama, parodo tik bendrąsias psychoseksualinės brandos vyksmo tendencijas. Konkretaus vaiko (individuali) brandos raida dėl įvairių veiksnių įtakos pateikto šablono gali neatitikti. Ši schema grindžiama specifinės amerikiečių kultūros sąlygotu jaunimo brendimo modeliu.

Laikotarpis nuo 7 iki 12–14 metų – tai laikotarpis, kai sinkretizmą pakeičia objektyvumas, teigia prancūzų psichologas Anri Valonas (12). Daiktai ir žmonės pamažu nustoja būti dalimi to, ką absoliučiai, nuosekliai suvokia intuicija. Iš visų kategorijų ryškėja klasės, susijusios su įvairiausiais santykiais; tą objektyvumą įkvepia paties vaiko veikla. Sudomintas vaikas visa savo esybe pradeda spręsti uždavinį. Ir, kaip toliau nurodo Anri Valonas (12), vaikas, turėdamas galvoje tam tikrus uždavinius, pasirenka draugus. Priklausomai nuo žaidimo arba darbo rūšies jis pageidauja kokio nors draugo. Žinoma, vaikas turi nuolatinį draugų, su kuriais kalbasi apie jiems bendrus dalykus. Kaip veiklos bendrininkus juos vienija vienas, reikalas, bendras rūpestis. Lenktyniavimas dirbant – būdas išmatuoti jėgas. Jų varžybos – tai jų užsiėmimai. Čia formuojasi skirtingi santykiai, todėl kiekvienas ima suprasti įvairias savo asmenybės savybes priklausomai nuo aplinkybių ir kartu nuo savo ir kitų elgesio bendrumo įvairiomis situacijomis.

Kai draugystė ir varžybos negrindžiamos atliekamų ar atliktnų uždavinių bendrumu arba antagonizmu, tai paaiškinti bandoma dvasiniu bendrumu arba skirtingumu, nesiejant to su bendradarbiavimu arba dalykiniais konfliktais, vadinasi, jau prasidėjo lytinis brendimas. Šis naujas laikotarpis savo įtakos sferą vienu metu išplečia į visas psichinio gyvenimo sritis. Tas pats nesutarimo ir nerimo jausmas aprėpia įvairias sritis – veiklą, sąmonę ir visą asmenybę. Atsiranda išaiškintinų paslapčių, begalinis turėjimo poreikis, kurio negali patenkinti tikras turėjimas. Siekiama begalinės perspektyvos. Šias Anri Valono (12) mintis galėtume pailiustruoti penktos klasės mokinio V. G. baigtais sakiniais.

„Labiausiai aš norėčiau... turėti kalnų dviratį. Aš noriu, kad ... būtų vasara. Mano draugas... yra pirmūnas Justas. Manau, kad mergaitės... yra labai blogos. Nemėgstu žmonių, kurie... kurios skundžiasi. Aš manau, kad berniukai... kai kurie yra geri, kiti blogi. Pamokose man... patinka mokytis. Norėčiau, kad mokykloje... būtų sporto būreliai. Per pamokas aš... gavoju. Man įdomiausia, kai... gaunu dešimt balų. Visi galvoja, kad aš... gerai žaidžiu krepšinį. Aš norėčiau, kad pamokos... būtų trumpesnės. Mūsų mokytojai... yra geri. Manau, kad mūsų klasė... graži. Norėčiau nebijoti... blogų žmonių. Aš labai supyktu... ant mokytojos. Neapkenčiu, kai... rėkia. Man geriausia mokytis... matematiką. Man nepatinka mokytis... kai rėkia. Aš jaudinuosi, kai... nežinau ar gerai parašiau diktantą. Gražiausias įvykis... kai mane krikštijo“...

Tai 11 m. 3 mėn. amžiaus berniukas, jis mokosi aštuonetukais-dešimtukais. Atsakymus rašė lėtai, ramiai. Baigė rašyti paskutinis.

Vaiko savimonės raidoje randasi gebėjimas reiškinius skirstyti į kategorijas. Tai ryškiausiai pastebima iš vaiko savosios lytinės priklausomybės suvokimo raidos. Ir, kaip nurodo E. Hetherington, L. Kolbergas ir kiti psichologai (4; 6), vaikas, būdamas pusantrų metų, jau padeda suvokti, berniukas jis ar mergaitė, bet dar nežino, ką tai reiškia, ir nemoka atskirti skirtingos lyties asmenų. Apie trečiuosius metus vaikas identifikuoja save ir kitus su atskiromis lyties kategorijomis, tačiau šio skirstymo požymiai dar gali būti atsitiktiniai (pavyzdžiui, drabužiai) ir vaikui gali atrodyti „nuimami“, pakeičiami. Eidamas šeštuosius-septintuosius metus vaikas įsisažmonina lyties sąvoką, lytinės priklausomybės nekintamumą ir pradeda sąmoningai reguliuoti savo elgesį (pasirinkti žaidimus, draugus ir kt.), atsižvelgdamas į savo lytinę priklausomybę. Šio amžiaus berniuką pavadinti mergeite reikštų didelį įžeidimą, ir atvirksčiai. *Panašiai, tik gerokai vėliau, formuojasi ir kiti savimonės aspektai.*

Dešimties-dvylikos metų vaikams sparčiai diferencijuojasi vertinimai. Netgi suvokdamas sunkiai suderinamus tarpusavyje dalykus, vaikas dar nemoka paaiškinti šių prieštaravimų, jis vertina tiktai „taip“ arba „ne“, matydamas pasaulį tiktai „juoda“ arba „balta“. Poslinkis į integraciją įvyksta maždaug apie tryliktuosius metus, kai paauglys pradeda analizuoti žmogaus elgesį skirtinguose kontekstuose: kaip individualių savybių apraišką, kaip ankstesnių aplinkybių pasekmę, kaip įgimtų ypatybių rezultatą ir t. t. Šis kontekstų daugialypškumas suardo ankstesnį „juodai-balta“ pasaulio vaizdą ir daro galimus tokius vertinimus: geras žmogus, atsidūręs sudėtingoje situacijoje; blogas poelgis įvyk-

dytas iš pačių geriausių paskatų ir pan. Taigi brandos poslinkiai suvokiant kitą žmogų, kaip nurodo I. Konas (7), išryškėja didinant aprašomųjų kategorijų skaičių, nuoseklumą, sudėtingumą, lankstumo apraiškas ir apibrėžtumą jas taikant. Ši informacija vis daugiau integruojama taikant subtilesnius vertinimus, gebama geriau analizuoti ir paaiškinti kitų žmonių elgesį; rūpinamasi medžiagos išdėstymu kyla norai padaryti tai įtikinamai. Tos pačios tendencijos būdingos ir paauglių savęs aprašymams, kurie darosi vis labiau suasmeninti, psichologizuoti, labiau pabrėžiantys savo skirtingumą nuo kitų žmonių.

Paauglystės žmės vaikų pasisakymuose

Nors riba tarp vaikystės ir paauglystės, atsižvelgiant į bendro ir fizinio vystymosi netolygumą, pastebima ne visų vaikų tuo pat metu, tačiau sąlygiškai galima teigti, kad paauglystės pradžioje pirmiausia formuojasi AŠ komponentai, susiję su savo panašumo ir skirtingumo nuo kitų žmonių žmėmis.

Kiekvienas vaikas yra vientisas ir nedalomas individas, ir jo požiūriai ir aplinkos reiškiniai beį santykius su žmonėmis rodo jo savitumą. Mokinių atsakymų (sakinių papildymų), nusakančių jų požiūrį į mokyklą ir mokymąsi, išskyrimas iš kiekvieno mokinio visų atsakymų konteksto praranda daugybę atspalvių, kurie būdingi kiekvieno atskiro mokinio atsakymams. Vadinas, daugumos mokinių skirtingi požiūriai, suvienodinti į teigiamus, neutralius ir neigiamus, parodo tik bendrą kryptį, kuri kiekybiniu požiūriu išryškina dominuojančią neigiamų vertinimų tendenciją, atskleidžiančią šio amžiaus mokinių kraštutinius vertinimus. Kritiškumas aplinkiniams reiškiama griežčiausiais vertinimais, dažnai tarpusavyje prieštaraujančiais. Pirmųjų sakinių papildymai dažniausiai būna teigiami ir tik toliau į tos pačios kekės sakinius įrašomi neigiami kritiškesni pasisakymai. *Galima suprasti, jog taip yra dėl nenoro pasirodyti blogesniam, „neišauklėtam“ prieš mokytojus ir suaugusiuosius, o, kita vertus, dėl nenoro atsisakyti būdingo kritiškumo, savarankiškumo, troškimo pasirodyti prieš draugus, prisitaikyti prie bendros klasės nuotaikos. Todėl platesnės ištraukos išsamiau atskleidžia ne tik atskirus požiūrius, bet ir nuotaikas.*

Pateikiame kelias ištraukas iš penktos ir šeštos klasės mokinių pasisakymų pagal nebaigtų sakinių papildymus. Mokiniai rašė gruodžio (1994 m.) mėnesio pradžioje, pirmosiomis antrojo trimestro savaitėmis. Jų nuotaikas sąlygojo pirmojo trimestro rezultatai, artėjančios šventės (Kalėdos, Nauji metai) ir žiemos atostogos.

I pavyzdys. 5 kl. mergaitė, amžius – 11 m. 5 mėn.

Aš norėčiau, kad aš... gerai mokyčiaus. Mano draugas... Ula, Regina. Manau, kad mergaitės... yra geros. Nemėgstu žmonių, kurie... yra nedraugiški. Aš manau, kad berniukai... yra blogi, kai kurie nieko. Pamokose man... baisu. Norėčiau, kad mokykloje... nebūtų mokytojų. Per pamokas aš... juokiuosi (kartais). Mokytojai galvoja..., kad viskas labai paprasta, bet iš tiesų, ne. Man įdomiausia... būti su draugais. Aš norėčiau, kad pamokos... būtų trumpesnės. Mūsų mokytojai... ne visi geri. Manau, kad mūsų klasė... nedraugiška. Norėčiau nebijoti... tėvų, kai ką nors padarau. Jaučiuosi kaltas, kad... nepadarau namų darbų. Manau, kad aš... galiu gerai mokytis. Mano tėtis... geras. Mano mama... nelabai gera. Mano tėtis retai... ant manęs rėkia. Aš jaudinuosi, kai... neparašau kontrolinio darbo. Dažniausiai aš mokausi... šešetais.

II pavyzdys. 5 kl. mergaitė, amžius – 11 m. 7 mėn.

Labiausiai aš norėčiau... užaugus tapti norėčiau būti bankininkė. Mano draugas... kol kas neturiu labai geros draugės. Aš manau, kad berniukai... aš norėčiau, kad berniukai būtų geresni. Pamokose man...labiausiai patinka kalbėtis su draugėmis; užbraukta ir parašyta: klausytis pasakojimų iš praeities. Norėčiau, kad mokykloje... būtų kiekvienoms klasėms po klasę. Mokytojai galvoja... gal, kad aš esu nenuolanki. Man įdomiausia... žiūrėti televizorių. Visi galvoja, kad aš... galėčiau geriau mokytis.

III pavyzdys. 6 kl. mergaitė, amžius – 12 m. 8 mėn.

Mano draugas... yra labai gera. Pamokose man... labai patinka. Norėčiau, kad mokykloje... būtų geresni mokytojai. Mokykloje aš... nemėgstų būti viena. Mano slaptas noras... tai mano paslaptis. Jei tėtis panorėtų... skirtis su mama, aš to neleisčiau. Aš myliu mamą, bet... kartais jos neklausau. Man nepatinka mokytis, kai... mokytojai reikalauja labai daug. Mano tėtis retai... mane bara. Labiausiai aš norėčiau... kad nereikėtų rašyti istorijos diktantų. Aš jaudinuosi, kai... mane bara. Kartais aš galvoju... kad esu tinginė. Aš manau, kad berniukai... labai išdykę. Neapkenčiu, kai... mokytojai rėkia.

IV pavyzdys. 6 kl. mergaitė, amžius – 12 m. 7 mėn.

Norėčiau, kad mano tėtis... grįžtų su mumis gyventi. Pamokose man... kartais nesiseka. Norėčiau, kad mokykloje... būtų daugiau švenčių ir vakarėlių. Pamokoje man nepatinka... kai kurios mokytojos. Mokytojai galvoja... kaip parašyti kam nors dvejetą. Mane mokytojai... labai giria. Mokykloje man ne-

patinka... istorijos, geografijos, vokiečių k. mokytojos. Man įdomiausia... darbų pamoka. Mokytojams mūsų klasė... labai patinka. Norėčiau nebijoti... kontrolinių. Jaučiuosi kaltas, kad... gaunu dvejetą. Manau, kad aš galiu... mokytis geriau. Iš baimės ne kartą... prakaituoja rankos. Mano slaptas noras... kad susprogtų mokykla. Man nepatinka mokytis... visada. Aš labai supyktu, kai... mama liepia mokytis. Man geriausia mokytis... nieko. Mano tėtis retai... supyksta su manim. Aš norėčiau, kad aš... turėčiau daug pinigų. Aš jaudinuosi, kai... visada kai būnu mokykloje. Aš mokausi gerai. Aš manau, kad berniukai... kvaili.

Kokios psichologinės priežastys kelia priešiško nuostatos tarp berniukų ir mergaičių? Vieni tradicinės psichologijos atstovai šį reiškinį aiškino vystymosi ir brendimo laikotarpių skirtumais tarp priešingų lyčių individų, kiti noru – paslėpti bundančius jausmus, domėjimąsi priešinga lytimi, perdėtu tarpusavio neapykantos demonstravimu ir pan.

Sociokultūrinis požiūris

Šiuolaikinė socialinė kultūros psichologija šį reiškinį aiškina kultūrinėmis sąlygomis. Visuomenės sąmonėje berniuko įvaizdis siejamas su jo, kaip būsimo vyro, vaidmeniu suaugusiojo gyvenime, o mergaitės su moters-motinos pareigomis, todėl jau nuo pat mažens visuomenės spaudimas siejamas su lūkesčiais, susijusiais su pasirengimu priimti savosios lyties atstovo tapatybę. Tai ryškiai matome žvelgdami į žaislus vaikų kambariuose. Berniukai nuo pat mažens pratinami tradiciškai prie „vyriškų“ vaidmenų (mašinos ir kt. „technika“), tai mergaitės žaidžia dažniau su lėlėmis ir kitais moters pareigų modelį toje kultūroje atspindinčiais žaislais. Dėl to spaudimo vaikai mokosi kitą lytį vertinti kaip kitokią. Tradicijų jėga įvertinamos tokio elgesio normos tampa visiems privalomos, susiformuoja būdingi įpročiai. Kitokio elgesio pavyzdžiai susilaukia ne tik suaugusiųjų nepritarimo, bet ypač skaudaus ir negailestingo bendraamžių pašermimo ir pašaipos, ypač ikimokyklinio amžiaus vaikų.

Toks požiūris gali pasirodyti teisingas, nes, kaip parodė Ruth Benedict (2) ir Margaret Mead (9) pirminių kultūrų tyrimai, lyčių tarpusavio santykiai, jų vaidmuo ir funkcijos yra visuomenės reguliuojami toje visuomenėje primtais kultūros pavyzdžiais (13).

Abiejų lyčių jaunimo santykių priklausomybę nuo visuomenės veiksmų liudija faktai, įtikinamai parodantys, kokia stipri auklėjimo įtaka vaikų tarpu-

savio santykiams. Koedukacinėse klasėse dėl auklėjimo įtakos atsiranda su- gyvenimo, bendravimo, draugiškumo ir bendradarbiavimo, visuomeniškumo formų, kurios niveliuoja ir sumažina iki minimumo lyčių priešišumą brendi- mo pradžioje.

Mokykla ir mokytojai mokinių akimis

Tirtų mokinių požiūris į mokyklą ir mokytojus reiškėsi dvejopai. Mokiniai skundėsi, kad per pamokas neįdomu, nepatinka atskirų dalykų mokytojos. Daugelyje pasisakymų pabrėžiama tai, jog mokytojai rėkia, šaukia ant moki- nių. Dauguma mokinių sakini „Aš norėčiau...“ baigia „... kad pamokos būtų trumpesnės“, kad būtų daugiau būrelių, sportinių renginių, žaidimų ir net „kad mokykla susprogtų“. Taigi, skaičiuodami tikrai teigiamus ir neigiamus mokinių pasisakymus apie mokyklą, mokytojus ir mokymąsi, susidarytume vien neigiamą vaizdą. Tačiau mokiniai rašo ir apie tai, ko jie norėtų mokyklo- je ir kokių santykių su mokytojais lauktų. Tai rodo, kad jų požiūris į mokyklą nėra visiškai neigiamas, tik dažnai būna nuspalvintas momentinės tuo metu klasėje vyraujančios nuotaikos, bravūros ar noro pasirodyti, išsiskirti. Su mo- kykla juos labiausiai sieja noras bendrauti su bendraamžiais, bendri žaidimai ir rūpesčiai, susiję su mokymusi ir klasės veikla. Mokinių nusiskundimų, kad per pamokas neįdomu, per daug užduodama, reikalaujama atlikti daug prati- mų namuose, rašyti „istorijos diktantus“, o kai kurie mokytojai įpratę moki- nius barti, rėkti per pamokas, negalima laikyti visiškai nepagrįstais ir priskirti tikrai amžiaus ypatumų sąlygotoms apraiškoms.

Siekdami „objektyviau“ atskleisti mokinių požiūrį į mokyklą, mokytojus ir mokymąsi, turėtume moksleivių pareikštas nuomones ir nuostatas sieti su kitais jų požiūrį sąlygojančiais veiksniais: mokymosi rezultatais, mokinio sie- kių ir galimybių santykiu, tuo, kaip mokyklą vertina tėvai, ir kt.

Baigiamosios pastabos

Paminėtina tai, kad ne visi mokiniai ir ne visus sakinius baigė logiškai ne- priekaištingai. Tai matome ir anksčiau pateiktuose pavyzdžiuose. Pagal instruk- ciją to ir nebuvo reikalaujama, o atvirkščiai, buvo pasakyta, jog į klaidas ne- kreipsime dėmesio. Analizuojant sakinius, paaiškėjo mokinių noras išsakyti min- tis, nesiekiant sakinio baigties tikslumo. Taip atsitiko dažnai dėl kilusios min-

ties spontaniškumo, o gal tik paprasčiausio nemokėjimo formuluoti minčių, nereiklumo sau. Darelo H. Harto (3) pateikti pavyzdžiai rodo, kad loginės klaidos, netaisyklingi sakiniai dažni šio amžiaus vaikų pasisakymuose.

Mokinių parašyti sakiniai ir pokalbiai su jais parodė, kad, baigdami pradėtus sakinius, jie dar nepajėgia išsamiai išreikšti savo minčių dėl to, kad nepakankamai įgudę rašyti, greičiau pavargsta (ypač penktokai), todėl rašo trumpesnius, paprastesnius sakinius, kurie nepakankamai išsamiai atskleidžia kilusias mintis. Trumpesni, griežtesni sakiniai atspindi šio amžiaus vaikų mąstymo būdą, vertinimus. Didesnis sakinių skaičius (pirmoji redakcija 60, antroji – 52) verčia mokinius rašyti greičiau, trumpesnes, ne visada baigtas mintis. Mokiniai, rašydami sakinius, prasidedančius sąlygos ir laiko aplinkybėmis (šalutiniais sakiniais), užtrunka ilgiau, tačiau tokie sakiniai suteikia daugiau ir vertingesnių žinių apie juos rašiusį mokinį. Juose mažiau neutralių vertinimų. Norint plačiau išaiškinti mokinio mintis pagal pateiktas užuominas, mokinį reikėtų paskatinti pradėtą mintį išsakyti keliais sakiniais. Šio amžiaus vaikai mintis lengviau išsako žodžiu, todėl individualus tyrimas teikia daugiau ir išsamesnės informacijos apie mokinį. Norint per tą patį laiko tarpą, paprastai per pamoką, apie vaiką sužinoti daugiau ir plačiau, svarbu sumažinti temų ir sakinių skaičių ir jam leisti geriau atsiskleisti. Antra vertus, pirmosios, spontaniškai išsakytos mintys paprastai teisingiausiai parodo dominuojančias nuostatas, vėliau dažnai prasideda koregavimas.

Atsižvelgdami į bandomojo tyrimo duomenų preliminarios analizės sukeltas dvejones, manome, jog nebaigtų sakinių metodas – jautrus instrumentas mokinių nuotaikoms, asmenybei, jos ypatumams tirti – gali būti taikoma kaip papildoma priemonė ir jaunesniųjų moksleivių tarpusavio santykiams, požiūriui į mokyklą, mokytojus ir mokymąsi atskleisti.

Nebaigtų sakinių metodas turi tiek diagnostinio lankstumo ir interpretacinės vertės, kiek tyrėjas turi kiekybinės bei kokybinės analizės ir lyginimo, taip pat abiejų procesų vertinimo patirties.

Reakcijų į nebaigtus sakinius interpretavimas reikalauja visų pirma gilaus testo psichometrinių ribotumų supratimo, antra, patvirtinančios informacijos iš kitų šaltinių (kaip antai, kiti testai, rašiniai, pokalbiai, stebėjimai), trečia, jautraus sveiko proto tyrėjo praktiko, kuris supranta pašalinių veiksnių ypatumus atsakinėjančiam individui ir tyrimo aplinkai, pripažįsta ir savo paties teorinį šališkumą, o tai gali inicijuoti neteisingas interpretacijas ir veikimo rekomendacijas.

Formuluoti teisingas išvadas, remiantis nebaigtų sakinių metodu, galima da, jei tyrėjas yra įgijęs praktinių įgūdžių daryti pagrįstus sprendimus pagal objektyvias nuomones.

LITERATŪRA

1. Anastasi A. Psichologičeskoje testirovanije. T. 2. Maskva, 1982.
2. Benedict Ruth. Patterns of Culture. New York, 1934.
3. Darell H. Hart. The Sentence Completion Techniques. In: The Assessment of Child and Adolescent Personality. Ed. by Howard M. Knoff. New York – London: The Guilford Press, 1986. P. 245–272.
4. Hetherington E. M., Parke R. D. Child Psychology: A Contemporary viewpoint. fourth ed. N. Y.: McGraw-Hill, 1991.
5. Jovaiša L. Psichologinė diagnostika. Kaunas, 1975.
6. Kohlberg L. A. A cognitive development analysis of children's sex-role concepts and attitudes. In E. E. Maccoby (Ed.), The development of sex differences. Stanford, C. A.: Stanford University Press, 1966. P. 82–173.
7. Konas I. Draugystė. Etninė psichologinė apybraiža. Vilnius, 1988.
8. Lubin B., Larsen R. M., Matarazzo J. D. Patterns of psychological test usage in the United States. American Psychologist. 1984, 39. P. 451–453.
9. Mead Margaret. Kultura i mir detstva. Maskva, 1988.
10. Pikūnas J. Asmenybės vystymasis. Kelias į savęs atradimą. Kaunas: VDU, 1994.
11. Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży. Pod. red. Marii Żebrowskiej. Wyd. VI. Warszawa: PWN, 1983.
12. Valonas Anri. Psichinis vaiko vystymasis. Kaunas: Šviesa, 1972.
13. Žukauskienė R. Raidos psichologija. Vilnius, 1996.

SENTENCE-COMPLETION METHOD IN ELEVEN AND TWELVE YEAR OLD PUPIL ASSESSMENT

Pranas Dereškevičius

S u m m a r y

The paper presents development of the sentence-completion method, evaluating the present status technology and reviewing the structure and four major elements of sentence-completion tests. The Hart Sentence-Completion Test for Children was selected to illustrate the present state of technology by tracking its theoretical conceptualization through its stages of development. In our version the method was used for psychoeducational assessment with reference to 11 and 12 year old children.

There are many versions of children's sentence-completion tasks. The version used in our practice is discussed. Our sentence-completion test was developed to elicit responses in twelve different dimensions: family, peers, school, classmates, teachers, lessons, learning, need orientations, past, future, self-regard, and affects. Although these are not typically standardized, they provide one means of gathering important information from children. The method was used for the eleven and twelve year old pupil assessment.

The second half of the paper is devoted to the presentation of the empirical evaluation of pupils' answers, sentence-completion responses – which an individual completed in writing – and their acceptance of their peers, school, and teachers. The children's sentence-completion responses reflected changing attitudes towards the opposite sex. We compared the perceptions of the opposite sex expressed by boys and girls with this technique and compared their response contents.

In conclusion, the importance of the thesis on the sentence-completion method's major limitations in the evaluation of eleven and twelve year old children's responses of the sentence-completion Difficulties of interpretation are emphasized.